

ב"ה

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם
נתנאל אוירבך

א' חשון

הרב יוסף ענגיל

סיווגי מצוות

בתאריך א' בחשון חל יום פטירת הרב יוסף ענגיל, שנפטר בתאריך זה בשנת תר"פ (1919). הרב היה רבה של העיר קראקא שבפולין; הוא תמך ביישום 'היתר המכירה' בשנת שמיטה לחקלאי ארץ ישראל, ולדבריו אחת הסיבות לביסוס ההיתר היא משום פיקוח נפש, שאין הגדרתו רק הצלת הגוף אלא גם הצלת ממון רבים.¹ הרב השתתף באספת רבנים שהתכנסה בווינה לפי דרישת הממשלה האוסטרית, כדי שיחתמו נגד הצהרת בלפור, אך הוא מנע את החתימה בהכריזו "היד החותמת תיקצץ".²

שיטת לימודו הייתה ייחודית, והוא נחשב לאחד מראשוני מפרשי התלמוד בדרך ההיגיון הנושקת לפילוסופיה, שיטה המשתקפת בהרבה מספריו. דרך לימודו מתאפיינת בשני מוקדים עיקריים - מלאכת הליקוט והחקירה. במלאכת הליקוט הוא בונה את חידושיו על יסוד מובאות תלמודיות רבות המשלימות זו את זו. מתוך מקורות אלו, שבדרך-כלל עוסקים בסוגיות שונות בתוכן, מאתר הוא את היסוד המהותי המשותף להם. בצורה כזו מתגלה רוח ידיעותיו בסוגיות התלמוד והראשונים. המוקד השני בו התאפיינה דרך לימודו הוא החקירות - בספריו 'אתון דאורייתא' ולקח טוב' הוא מציב חקירה-דילמה חדשה ודן בה בהבאת צדדים לכאן ולכאן.

נדון באחת מחקירותיו שמקיפה ומסווגת מצוות רבות. ניתן לסווג את המצוות לסיווגים שונים, אחד מהם הוא החילוק בין מצוות שהאדם מצווה לעשות לבין מצוות שהאדם מצווה שיקוימו. לדוגמה: נטילת לולב היא מצוות פעולה, שכן האדם מצווה ליטול לולב. לעומת זאת, מצוות פדיון שבויים היא מצוות תוצאה, שעיקרה שהשבוי יהיה פדוי ומשוחרר ואין מצווה בעצם הפדייה אלא היא משמשת כאמצעי לעיקר קיומה של המצווה.

השלכות שונות לחקירה זו, לדוגמה: העושה מצווה צריך לכוון לשם המצווה, שכן 'מצוות צריכות כוונה'. הרב אלחנן וסרמן³ הסביר שקיום מצווה בלא כוונה נחשב כאילו המעשה נעשה מאליה ולא האדם עשה את המעשה. ברם, במצוות שעיקר קיומן בתוצאה, מתקיימת המצווה גם בהעדר כוונה, שכן עיקר תכלית המצווה היא בתוצאת קיומה וזה יכול להיעשות-להתקיים מאליה גם ללא כוונה.

¹ הרב יוסף ענגיל (גליוני הש"ס, שבת מב ע"א ד"ה שם בשביל; שו"ת בן פורת, ח"ב סימן י; אוצרות יוסף, שביעית בזמן הזה עמוד 91). ראו: הרב אברהם יצחק נריה (צניף מלוכה, עמוד 138).

² התקופה הגדולה (ח"ב עמוד 472); האיש על החומה (ח"ג עמוד 353, הערה 24).

³ קובץ שיעורים (ח"ב סימן כג).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

הרב יוסף ענגיל⁴ טען שניתן ליישם סיווג זה ביחס בין מצוות בין אדם לחברו למצוות בין אדם למקום. לדבריו, מצוות בין אדם למקום מסווגות כמצוות פעולה המוטלות בעשייתן על האדם, שכן רצונו של הקב"ה לזכך את האדם, כדברי המדרש "לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהם את הבריות"⁵. ואילו מצוות בין אדם לחברו מסווגות כמצוות תוצאה, שכן עיקר התכלית היא טובת חברו שישג את התוצאה ממעשיו של האדם.

הבחנה זו מובילה את הרב ענגיל לבחון שאלה מרתקת - אדם שאינו יכול לקיים מצווה משום שהוא אנוס, האם הוא פטור לגמרי מקיומה של המצווה, או שמא הוא עדיין מחויב אך מנוע טכנית מלקיימה? לדבריו, תלוי באיזו מצווה מדובר - במצווה שבין אדם למקום שעיקרה בפעולת האדם "הסברא נותנת דאין הקב"ה בא בטרונא עם בריותיו ומחייב אך את מי שיכול לקיים המצווה, ואנוס אינו מחויב כלל שאין הקב"ה מבקש מהאדם רק מה שביכולתו". אבל כשמדובר על מצווה בין אדם לחברו, משום שעיקרה בתוצאה מצד תועלת חברו אזי לא ייפטר האדם בטענת אנוס, שכן חברו לא קיבל את התוצאה:

מצוות שבין אדם לחברו, כמו עשיית מעקה ופריעת בעל-חוב וכדומה, דהוא מצד תועלת חברו, ובוודאי לא נאמר בכמו זה דאם הוא אנוס ואין יכול לעשות מעקה שאין הדבר בעצמותו וצריך להיות דוודאי נצרך ונצרך הוא. וכן בעל-חוב, בוודאי חייב הוא לפרוע חובו ועליו לשלם ממון חברו אלא שאנוס הוא ואינו יכול לקיים חיובו.

לאור הבחנה זו בין מצוות שבין אדם למקום לכאלו שבין אדם לחברו, נשוב לעניין הכוונה במצוות - במצוות שבין אדם למקום, עיקר קיום המצווה בפעולת האדם למטרת זיכוך והתקדשותו במצווה, אזי יש צורך בכוונה, שהרי 'רחמנא ליבא בעי', אך במצוות בין אדם לחברו אין צורך בכוונה בקיום המצווה, כי עיקרה היא לתועלת חברו.

בכך הסביר הרב חיים יהודה לייב ליטוויץ⁶ את דברי הגמרא⁷ "האומר סלע זו לצדקה על-מנת שיחיה בני הרי זה צדיק גמור", שכן "מצוות שבין אדם לחברו, שעיקרן מפני תקנות העולם שרצה הבורא יתברך להיטיב לברואיו, לא אכפת לן בכוונת העושה כלל".

⁴ אתון דאורייתא (כלל יג).

⁵ מדרש (בראשית רבה פרשה מד אות א).

⁶ שו"ת שערי דעה (ח"א סימן נז).

⁷ פסחים (ח ע"א).